

УДК 330.36.01

JEL Classification: E 32

ПРИЧИНИ ВИНИКНЕННЯ КРИЗОВИХ ЯВИЩ В ЕКОНОМІЦІ НА МЕЗОРІВНІ

Мягкова О.В., к.держ.упр.

Київський міжнародний університет

Анотація. Предметом дослідження є теоретичні положення, науково-методичні підходи та практичні рекомендації до виявлення причин виникнення кризових явищ в економіці на мезорівні. Метою статті є визначити причини виникнення кризових явищ в економіці на мезорівні з метою вироблення схеми дій на кожному етапі розвитку кризи. Теоретичною та методологічною основою дослідження стали наукові праці провідних вітчизняних і зарубіжних вчених економістів з проблем виникнення, класифікації кризових явищ в економіці. У процесі дослідження використано такі загальнонаукові та спеціальні методи дослідження: монографічний, аналізу, синтезу, індукції та дедукції, класифікаційно-аналітичний. Обґрунтовано, що чинники виникнення кризових ситуацій на рівні конкретних підприємств і конкретних галузей не можуть досліджуватись у відриві від загальної ринкової ситуації і макроекономічних процесів. Кризові явища можуть виникати на будь-якому рівні: підприємств, галузей, регіону, країни, групи країн. Тому необхідно визначити причини виникнення кризи на всіх рівнях економічного розвитку. Поняття кризи в макроекономічному аспекті розглядається як економічна криза соціально-економічної системи країни. Кризи на мікрорівні відображають власні ритми розвитку окремо взятого підприємства. У статті розглянуто причини, наслідки та механізм виникнення криз. Досліджено етапи розвитку кризи, які необхідно розрізняти для ефективного та швидкого подолання кризи. Доповнено етапи розвитку кризи у галузі складовими: критичний момент, кризове явище, кризова ситуація. Визначено фактори від яких залежить тривалість та глибина кризи. На рівні галузі виділено сегменти прояву сукупності кризових явищ та кризових ситуацій.

Ключові слова: криза, антикризове управління, циклічність, чинники, симптоми, кризові явища.

THE CAUSES OF THE CRISIS OCCURRENCES IN THE ECONOMY AT THE MIDDLE LEVEL

Olga Myagkova, PhD in Public Administration

Kyiv International University

Summary. The subject of research is theoretical concepts, scientific and methodological approaches and practical advices to identify the causes of the crisis occurrences in the economy at the middle level. The purpose of this article is to define the causes of the crisis occurrences in the economy at the middle level with the aim to develop a scheme of action at each stage of crisis development. The scientific works of leading national and foreign scientists and economists about the issues arising, the classification of the crisis occurrences in the economy became a theoretical and methodological basis of research. Such general scientific and special research methods so as monographic, analysis, synthesis, induction and deduction, classification and analytical were used in the research. It is proved that the factors of crisis situations at the level of specific businesses and specific enterprises cannot be researched in isolation from the overall market situation and macroeconomic processes. Crisis occurrences can appear at whichever level: enterprise, branch, region, country, group of countries. It is therefore necessary to define the causes of the crisis at all levels of economic development. The concept of crisis in the macroeconomic aspect is considered as the economic crisis of the social and economic system of the country. Crisis at the micro level reflects the rhythms of development of a single enterprise. The article discusses the causes, consequences and the mechanism of occurrence of crises. It was studied the stages of development of the crisis, which is need to distinguish for effective and fast overcoming of the crisis. It was added the stages of the development of the crisis in the branch with components as the crisis moment, crisis occurrence, crisis situation. The factors were defined from which the duration and depth of the crisis are depended. At the branch level segments of the crisis occurrences and crisis situation' totality was selected.

Keywords: crisis, crisis management, cycle, factors, symptoms, crisis occurrences.

Постановка проблеми. Існування соціально-економічних систем є циклічним процесом, для якого характерна закономірність настання й вирішення криз. Економіка ніколи не перебуває в стані спокою. Процвітання не рідко змінюється крахом, показники національного доходу, рівня зайнятості, темпів зростання виробництва, а також ціни і прибутку знижуються. На вищому витку розкручування спіралі історії, прогресивнішому порівняно з попереднім етапом, кризи протікають з різним ступенем гостроти та їх можливими проявами. Криза є неминучим явищем, закономірністю ринкової економіки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні, методичні та практичні аспекти виникнення, класифікації кризових явищ приділяли увагу як зарубіжні (Кейнс Дж.М. [5], Кондратьєв Н.Д. [6], Туган-Барановський М.І. [9], Яковець Ю.В. [10]), так і вітчизняні (Балдин К.В. [1], Гальчинский А.С. [2], Жаліло Я.А. [4], Проноза П.В. [8]) вчені. Проте їх дослідження охоплюють окремі аспекти проблеми і не дають хоча б найбільш загального уявлення про сучасну трансформацію укладів, глибинні процеси і явища, що спричиняють появу кризових явищ на всіх рівнях економічного розвитку.

Невирішені складові загальної проблеми. У сучасній літературі ще не встановилося загальноновизнаного уявлення про кризи в розвитку соціально-економічної системи. На мезорівні питанням кризових явищ не приділяється взагалі належної уваги, не дивлячись на їх тісний зв'язок із макро- та мікрорівнями. Такі уявлення односторонні і можуть мати негативні наслідки в управлінні як організацією, так і економікою країни в цілому. За умови, що кризи є процесом доволі закономірним, для державного управління виключення криз є недопустимим, оскільки втрачається відчуття ризику і реального сприйняття економічної ситуації. Виключення з методології очікування кризи призводить до втрати гостроти сприйняття ризику, і як наслідок – не тільки кризові ситуації стають несподіваними і від цього ще важчими, але й цілком звичайні помилки. Тому чинники виникнення кризових ситуацій на рівні конкретних підприємств і конкретних галузей не можуть досліджуватись у відриві від загальної ринкової ситуації і макроекономічних процесів.

Формулювання цілей статі. Визначити причини виникнення кризових явищ в економіці на мезорівні з метою вироблення схеми дій на кожному етапі розвитку кризи.

Виклад основного матеріалу дослідження. Криза – це переломний етап у функціонуванні будь-якої системи, на якому вона підпадає під вплив чинників, які потребують негайного реагування. Крім того, кризові явища можуть виникати на будь-якому рівні: підприємств, галузей, регіону, країни, групи країн.

Поняття кризи в макроекономічному аспекті розглядається переважно як економічна криза соціально-економічної системи країни. Саме економічні кризи відображають гострі суперечності в економіці країни. Кризові явища на макрорівні нерозривно пов'язані і з виникаючими кризами на мікрорівні, що підтверджується основними положеннями економічної теорії. З точки зору економічної теорії, криза – це закономірність для всіх суб'єктів економіки, що періодично повторюється протягом усього відрізка існування підприємства [8, с. 19].

Кризи на мікрорівні, як показує практика, відображають власні ритми розвитку кожного окремо взятого підприємства, які часом можуть не збігатися з розвитком інших підприємств або ритмами суспільного розвитку [1, с. 15]. Це пояснюється послідовністю фаз розвитку підприємства, які можуть бути порушені під впливом будь-якого чинника: зміна попиту на ринку, зміна форми власності, зміна економічної політики держави, зміна економічної ситуації в країні і т.д.

Кризи можуть бути викликані такими причинами: об'єктивними – пов'язаними з циклічним розвитком економіки, потребами модернізації, реструктуризації, дією зовнішніх чинників, і суб'єктивними, що відображають помилки в управлінні, недоліки в організації структури галузі, недосконалість інноваційної та інвестиційної політики. Усе це різноманіття і взаємний вплив кризових потрясінь потрібно враховувати, щоб поставити правильний діагноз кризі, що відбувається, або може виникнути в майбутньому. Наслідки кризи проявляються через різкі зміни або послідовну трансформацію, оновлення системи або її руйнування, оздоровлення або виникнення нової кризи. Наслідки кризи визначаються її характером, типом, рівнем прояву негативних циклічних чинників, вибором методик антикризового управління, які можуть згладити негативні тенденції, допомогти подолати несприятливих чинників, а можуть, навпаки, спровокувати нову кризу [10, с. 46].

У процесі поглиблення кризи, за теорією Д. Кейнса, виникає кумулятивний ефект. Сили, що обумовлюють розвиток системи, поступово слабшають і в певний момент заміщуються протилежними силами [5, с. 465]. Як правило, кризи проявляються по ланцюжку послідовних взаємопов'язаних явищ. Механізм виникнення кризи, як і будь-який економічний механізм, «запускається» сигналами, що ініціюють вихідні економічні явища. У процесі руху імпульсів каналами зв'язку кожне наступне економічне явище ланцюжка дає сигнал більшої сили в тому ж напрямку, що й попередній. Крім того, виникають вторинні ефекти кризової ситуації, які поширюються в інших напрямках. Під впливом цих явищ починається процес проходження (без додаткового імпульсу)

одного за іншим у певній послідовності ланцюжка взаємозалежних економічних явищ (ефект «падаючого доміно»), наприкінці якого настає заключне явище – криза [2, с. 24; 8, с. 123].

Даний процес описує розвиток кризи – сутність і характер процесу поширення початкових явищ, перетворення їх на проміжні й завершальні. Кризове явище є первинним елементом процесу виникнення та розвитку кризи, яке послідовно трансформується в кризову ситуацію, яка, у свою чергу, уже перетворюється в кризу. У літературі, зазвичай, виділяють певні етапи розвитку кризи, які необхідно розрізняти для ефективного та швидшого подолання кризи. Серед основних етапів виділяють 3 такі етапи: чинники; симптоми; фактори [2, с. 104; 4, с. 17; 8, с. 124; 9, с. 13; 10, с. 141].

Першим етапом виникнення кризи є чинники – певні умови, причини, що призводять до кризи, у сукупності або окремо впливаючи на соціально-економічну систему. Другим етапом є симптоми, які відображають функціонування та розвиток економіки та виявляються в показниках і в тенденціях їх зміни. Симптоми є вже свідченням настання кризи в економіці, її проявом. Саме чинники положено в основу виникнення симптомів, а потім і факторів, які свідчать про настання кризи. Під фактором розуміється явище, подія чи зафіксований стан об'єкта, або встановлена тенденція, що свідчать про початок кризи [4, с. 17]. На нашу думку, доцільнішим є виділення не фактора, а кризового явища, оскільки фактори та чинники є синонімічними поняттями. Тоді етапи розвитку кризи доцільно поділити на такі етапи (рис. 1).

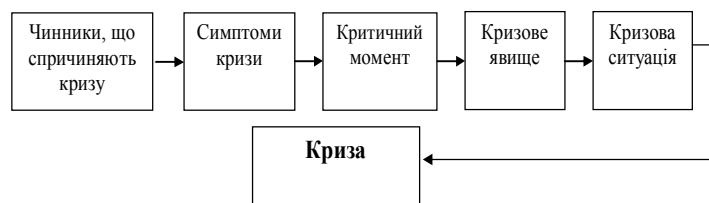

Рисунок 1 – Етапи розвитку кризи

Можна виокремити певні чинники, що призводять до виникнення кризового стану галузі: комплекс негативних явищ в економіці (падіння сукупного попиту, загострення кризи неплатежів, зростання немонетарних санкцій у розрахунках, неефективна приватизація державної власності, тінізація підприємницької діяльності, низький інвестиційний попит, згортання інвестиційної діяльності); світова економічна криза; скорочення державного фінансування галузі; недостатня ефективність державного регулювання економіки та роботи державного апарату; низька адаптація підприємств до роботи в нових економічних умовах.

Відповідно до впливу даних чинників починають з'являтися симптоми кризи, які, досягнувши критичного моменту, починають проявлятися вже як кризові явища. Кризові явища поступово трансформуються у кризові ситуації. Кризові ситуації вже є передвісником настання безпосередньо кризи.

Симптомами кризи у галузі можуть бути: скорочення виробництва; зростання цін та інфляція, насамперед – на енергоносії та стратегічну сировину; прихована грошова емісія і знецінення провідних світових валют; перенасичення ринку дорогими (часто нікому не потрібними) неліквідними товарами та ін. Ці симптоми можуть проявлятися поступово та з різною інтенсивністю, але якщо їх не помічають, вони набирають силу і настає критичний момент. Ліквідувати симптом на даному етапі вже досить складно.

Кризові явища вже сигналізують про погіршення економічного стану в галузі. Уникнути негативних наслідків кризових явищ для галузі можна лише завдяки ефективному розпізнаванню їх та своєчасному запобіганню поширенню проблеми. Якщо держава не реагує на виникнення кризових явищ, то їх кількість зростає, і процеси набувають негативного відтінку – відбувається перехід до кризової ситуації.

Кризова ситуація – це зростання кількості взаємопов'язаних кризових явищ, які призводять до незначного погіршення окремих показників, але не спричиняє руйнації системи самозбереження [2, с. 104]. Безпосередньо криза проявляється через трансформацію кризових явищ і кризових ситуацій, які взаємодіють і доповнюють один одного. Тривалість самої кризи та її глибина залежить від багатьох факторів: співвідношення кількості та інтенсивності дії вихідних кризових явищ; кількості й сили чинників зовнішнього і внутрішнього середовища, що впливають на економіку; інтенсивності дії про-

міжних факторів у ланцюжку, тобто кризових ситуацій; значимості кожного фактора як для економіки, так і для галузей, підприємств у цілому.

На рівні галузі можна виділити такі сегменти прояву сукупності кризових явищ та кризових ситуацій: криза збуту, викликана невідповідністю обсягу й структури продукції, що виробляється, до обсягу і структури попиту покупців; криза виробничої діяльності, пов'язана зі скороченням або захопленням конкурентами стратегічної зони господарювання, тобто криза відповідності між можливостями виробничої системи та їх реалізацією в межах обраної ніші ринку, асортиментної або регіональної політики; фінансова криза, що виявляє себе в неможливості одержання необхідних фінансових ресурсів, причиною якої є невідповідність між фінансовими характеристиками використання капіталу (дохідністю, ризиком інвестування (кредитування) та вимогами, що ставить фінансовий ринок і його суб'єкти.

Висновок. Кризи можуть протікати явно і легко виявлятися, а можуть бути малопомітними і йти в прихованій формі, що необхідно враховувати при державному антикризовому управлінні. Найнебезпечніші кризи, що зачіпають цілу галузь. У такій ситуації утворюється низка складних проблем, розв'язання яких залежить від своєчасності їх виявлення і професіоналізму в державному управлінні, що неможливо без державного регулювання. Таким чином, проблема кризи на мезорівні, її прогнозування та запобігання має не тільки локальний, а й загальнодержавний характер. Держава має відстежувати взаємозв'язки між масштабами й швидкістю перетворень і виникненням небезпечних тенденцій у галузевому розвитку, що загрожують соціальній, економічній стабільності й безпеці країни. Від повновладдя держави, здатності її заохочувати розвиток інституціональних форм, адекватних часу, залежить динаміка виходу із кризи та подальше економічне зростання.

Перелік посилань

1. Балдин К. В. Антикризисное управление: макро- и микроуровень / Балдин К. В., Быстров О. Ф., Рукоусев А. В. – М. : Дашков и К, 2005. – 316 с.
2. Гальчинский А.С. Кризис и циклы мирового развития / А.С. Гальчинский. - Изд. 2-е, доп. – К. : АДЕФ-Украина, 2010. – 480 с.
3. Данилишин Б.М. Економіка України: криза розвитку та перспективи модернізації / Б.М. Данилишин. – К. : [Нічлава], 2010. – 412 с.
4. Економіка України після кризи: орієнтири стратегічних реформ : аналіт. доп. / [Жаліло Я. А. та ін. ; за ред. Я. А. Жаліла] ; Нац. ін-т стратег. дослідж. – К. : [НІСД], 2010. – 104 с.
5. Кейнс Дж. М. Заметки об экономическом цикле / Кейнс Дж. М. [пер. с англ. А. Залупкиной] // Избр. произведения. – М. : Экономика, 1993. – 543 с.
6. Кондратьев Н. Д. Большие циклы конъюнктуры и теория предвидения / Н. Д. Кондратьев. – М. : Экономика, 2002. – 298 с.
7. Мельник А.О. Світові економічні кризи: теорія і методологія : монографія / А. О. Мельник. – Київ : Нац. центр "Ін-т аграр. економіки", 2014. – 388 с.
8. Проноза П.В. Патологические кризисные процессы в экономике Украины : монография / Проноза П. В. – Харьков : ИНЖЭК, 2014. – 407 с.
9. Туган-Барановский М. И. Периодические промышленные кризисы. Общая теория кризисов / М. И. Туган-Барановский. – М. : Наука-РОССПЭН, 1997. – 234 с.
10. Яковец Ю. В. Циклы. Кризисы. Прогнозы / Ю. В. Яковец. – М. : Наука, 1999. – 448 с.

Стаття надійшла: 14.06.2015 р.

Рецензент: д.н. держ упр., доц. Маліков В.В.

